

LAPPEENRANNAN TEKNILLINEN YLIOPISTO

Kauppatieteiden tiedekunta, Laskentatoimi

Kandidaatintutkielma

**Tilintarkastajan riippumattomuus konsultointitilanteissa:
uhkatekijät ja varokeinot**

**Auditor independence in consulting situations:
threats and safeguards**

11.1.2007

Laatija: Mari Valtonen

Opponentti: Outi Ylätalo

Tarkastaja: Prof. Ulla Kotonen

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	2
1.1 Tutkimuksen taustaa	2
1.2 Tutkimusongelma ja rajaukset.....	2
1.3 Tutkimusmetodologia ja aineiston hankinta	3
1.4 Työn rakenne.....	4
2 TILINTARKASTAJAN RIIPPUMATTOMUUS JA KONSULTOINTI.....	5
2.1 Taustaa.....	5
2.2 Riippumattomuuden määritelmä	6
2.3 Riippumattomuuden sääntely.....	7
2.3.1 Tilintarkastuslaki	8
2.3.2 Hyvä tilintarkastustapa	9
2.3.3 Markkinoiden rooli	10
2.4 Tilintarkastuksen tavoitteet ja riippumattomuuden merkitys niiden toteutumisessa.....	11
2.5 Konsultoinnin määritelmä	13
2.6 Tilintarkastaja konsulttina	13
2.7 Konsultoinnin sisältö.....	15
2.8 Yhteenveto.....	15
3 KONSULTOINNIN AIHEUTTAMAT UHAT TILINTARKASTAJAN RIIPPUMATTOMUUDELLE.....	17
3.1 Millainen konsultointi on sallittua?	17
3.2 Riippumattomuuden ulottuvuudet ja uhkatekijät	18
3.2.1 Toiminnallinen ulottuvuus.....	20
3.2.2 Organisaatorinen ulottuvuus	23
3.2.3 Taloudellinen ulottuvuus.....	24
3.2.4 Henkilöllinen ulottuvuus.....	25
3.2.5 Ajallinen ulottuvuus.....	28
3.3 Varokeinoja riippumattomuuden turvaamiseksi	30
3.4 Yhteenveto.....	33
4 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	34
LÄHTEET	38

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Tilintarkastuslain (1994/936) 23 § perusteella tilintarkastajalta vaaditaan riippumattomuutta suhteessa tarkastuksen kohteeseen. Tilintarkastajien lakisääteisten tilintarkastusten lisäksi tarjoamat konsultointipalvelut tilintarkastusasiakkaalle saattavat kuitenkin vaarantaa tarkastajan riippumattomuuden (Lowe & Pany 1995, s. 36). Toisaalta konsultointi saattaa olla yhtiön kannalta hyödyllistä, ja siten myös tilintarkastuksen toimeksiantajien, eli yrityksen omistajien etujen mukaista. (Mäntysaari 1998, s. 760) Näin ollen herää kysymyksiä siitä, miten ja millainen konsultointi vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden, missä määrin konsultointi uhkaa riippumattomuutta, ja onko mitään tehtävissä uhkien torjumiseksi.

1.2 Tutkimusongelma ja rajaukset

Tutkimusongelmana on tilintarkastajan riippumattomuus konsultointitilanteissa: miten riippumattomuus vaarantuu ja mitä varotoimia riippumattomuuden varmistamiseksi voidaan suorittaa. Työn tavoitteena on siten tutkia konsultointia riippumattomuutta vaarantavana tekijänä sekä pohtia sopivia varokeinoja, joilla tilintarkastajan itsenäisyys suhteessa tarkastuksen kohteeseen voidaan varmistaa. Tutkimusongelmaa lähestytään alatavoitteiden avulla. Alatavoitteina analysoidaan tilintarkastajan riippumattomuutta, mitä se tarkoittaa ja miten sitä säännellään. Samalla pohditaan, mitkä ovat tilintarkastuksen tavoitteet, miksi riippumattomuus on tärkeää noiden tavoitteiden toteutumisessa, ja kuinka riippumattomuuden vaarantuminen vaikuttaa tavoitteiden saavuttamiseen. Samoin alatavoitteena tutkimuksessa on myös konsultointi. Pohditaan, mitä konsultointi on, millainen konsultointi vaarantaa riippumattomuuden, ja miten se vaarantaa riippumattomuuden. Lopuksi mietitään varokeinoja riippumattomuuden säilyttämiseksi myös neuvonantotoiminnan yhteydessä.

Vaikka riippumattomuus on kansainvälisesti tunnustettu tilintarkastuksen kulmakivi, työ keskittyy pääasiallisesti tarkastelemaan riippumattomuutta suomalaisten säännösten näkökulmasta. Samoin vaikka Suomen tilintarkastuslaissa mainitaan useita tarkastajan riippumattomuuden vaarantavia tekijöitä, tässä tutkimuksessa keskitytään yksinomaan konsultointiin tarkastajan riippumattomuutta uhkaavana seikkana. Muut laissa mainitut tekijät, kuten läheinen sukulaisuussuhde tai tarkastajan rahalainaan tarkastettavalta yritykseltä, katsotaan helpommin määriteltäviksi ja jätetään siitä syystä tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Lisäksi tilintarkastajien suorittamia konsultointipalveluja muille kuin tilintarkastusasiakkaille ei katsota niin ongelmalliseksi riippumattomuuden kannalta, joten työ keskittyy tutkimaan tilintarkastajien suorittamia neuvontapalveluita nimenomaan omille tilintarkastusasiakkailleen. Varsinaista rajausta asiakasyritysten koon suhteen ei ole tehty, mutta tilintarkastajan riippumattomuuden vaarantuminen konsultoinnin vuoksi lienee ongelma lähinnä pienten ja keskisuurten tarkastuskohteiden osalta. Tilintarkastuksella tarkoitetaan tässä yhteydessä erityisesti yhteisöjen lakisääteistä tilintarkastusta, ja erityistoimeksiannot jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Myös riippumattomuuden suhteen on jouduttu tekemään rajauksia. Tilintarkastajan pitäisi pystyä muodostamaan mielipiteensä itsenäisesti riippumatta paitsi tarkastuskohteestaan myös esimerkiksi muista tilintarkastajista ja yleisestä mielipiteestä (Sarja 1999, s. 113). Tässä työssä kuitenkin keskitytään tutkimaan tarkastajan riippumattomuutta nimenomaan suhteessa tarkastuskohteeseen.

1.3 Tutkimusmetodologia ja aineiston hankinta

Tutkimuksessa käytetään valmiita aineistoja, kuten alan kirjallisuutta, artikkeleja sekä suosituksia, ja se on siten katsaus aihetta käsittelevään aikaisempaan tutkimukseen. Työssä on tutkimusmenetelmänä käytetty käsiteanalyttistä tutkimusotetta. Sille on tyypillistä päättelyn ja ajattelun metodi, jolla pyritään luomaan uusia käsitteitä ja kehyksiä. (Neilimo & Näsi 1987, s. 32) Näkökulma on osittain normatiivinen, jolla pyritään toimintaohjeiden ja suositusten antamiseen. Toisin sanoen pyritään antamaan ohjeita, joiden mukaan (tilintarkastajan) tulisi käyttäytyä ja toimia, sekä kuinka normeja tulisi tulkita. (Lukka 1986, s. 137; Lukka 1991, s. 167) Tutkimukseen

on pyritty tuomaan mukaan myös hieman käytäntöä valaisemalla konsultoinnin riippumattomuudelle aiheuttamia uhkia TILA:n päätösten avulla.

Lähteinä työssä käytetään muun muassa nykyistä tilintarkastuslakia (1994/936), hallituksen esitystä uudeksi tilintarkastuslaiksi (HE 2006/194) sekä tilintarkastustyöryhmän raporttia (Tilintarkastuslakityöryhmä 2003) uudesta tilintarkastuslaista. Lisäksi tarkastellaan tilintarkastusalan suosituksia hyväksi tilintarkastustavaksi, tilintarkastajan eettisiä ohjeita (KHT-yhdistys 2005) sekä kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja (IFAC 2006). Työn kannalta keskeisiä ovat tilintarkastuksen tavoitteita ja yleisiä periaatteita koskevat suositukset sekä tilintarkastajan riippumattomuutta käsittelevät eettiset ohjeet.

Lähteinä ovat myös alan kirjallisuus ja artikkelit sekä Suomesta että ulkomailta. Työn kannalta keskeisiä tutkijoita ovat Saarikivi ja Sarja. Heidän teoksensa tilintarkastajan riippumattomuudesta, Mäntysaaren (1998) artikkeli Tilintarkastajan riippumattomuus ja konsultointi sekä ammattilehdet Tilintarkastus – Revision ja Tilisanomat ovat tärkeimmät työssä käytetyt kotimaiset lähteet. Keskeisimmät ulkomaiset lähteet puolestaan ovat The Accounting Review ja Accounting Forum -lehdet.

1.4 Työn rakenne

Työn aluksi määritellään tarkemmin tilintarkastajan riippumattomuus sekä lain ja hyvän tilintarkastustavan mukaiset riippumattomuusvaatimukset. Samalla pohditaan tilintarkastuksen tehtäviä ja tavoitteita. Tämän jälkeen syvennyttään konsultointiin riippumattomuuden vaarantavana tekijänä. Tutkittavana olevia asioita ovat esimerkiksi minkälainen konsultointi vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden, sekä miksi ja miten konsultointi riippumattomuutta uhkaa. Apuvälineinä tarkastelussa käytetään jaottelua riippumattomuuden ulottuvuuksista ja uhkatekijöistä. Seuraavaksi perehdyttään varokeinoihin ja seikkoihin, joilla tilintarkastajan itsenäisyys suhteessa tarkastuksen kohteeseen voidaan varmistaa. Lopuksi tehdään vielä yhteenveto aiheesta, ja esitetään tutkimuksen perusteella tehdyt johtopäätökset.

2 TILINTARKASTAJAN RIIPPUMATTOMUUS JA KONSULTOINTI

2.1 Taustaa

International Federation of Accountants (IFAC) määrittelee tilintarkastuksen olevan minkä tahansa talousyksikön tilinpäätöksen tai siihen verrattavan informaation tutkimista, jonka tarkoituksena on mielipiteen ilmaiseminen tutkitusta tilinpäätöksestä tai siihen rinnastettavasta informaatiosta. Tilintarkastuksen tavoitteena puolestaan on IFAC:n mukaan se, että tilintarkastaja voi tarkastuksen perusteella muodostaa käsityksensä tilinpäätöksestä ja auttaa siten tilinpäätöksen luotettavuuden määrittämisessä. (Riistama 1994, s. 21)

Yritysten omistajuuden ja johdon eriytyminen aiheuttaa päämies-agentti -ongelman osakkeenomistajien (päämies) ja yrityksen johdon (agentti) välille (Fama & Jensen 1983, s. 301). Päämies luovuttaa agentille oikeuden päätöksenteon johtamiseen, mutta samalla hänelle syntyy tarve päätöksenteon valvomiseen. Tilintarkastus on yksi merkittävä valvontakeino, joka päämiehelle jää agentin toiminnan kontrolloimiseksi (Francis 2004, s. 346), ja osakkeenomistaja-päämiehen, samoin kuin muiden yritysten sidosryhmien, on tärkeää voida luottaa tilintarkastajaan ja hänen raportointinsa objektiivisuuteen. Tilintarkastus perustuu näin ollen vahvasti luottamukseen, ja tuon luottamuksen perustana on tilintarkastajan riippumattomuus (Riistama 1994, s. 18).

Tilintarkastajan muu toiminta, kuten konsultointi, saattaa vaikuttaa riippumattomuuteen (Palomäki 2001, s. 48). Tilintarkastajan suorittama konsultointi voi saada ulkopuolisen tarkastelijan perustellusti epäilemään tarkastajan riippumattomuutta tarkastuksen kohteesta. Jotta luottamuksen säilyisi sekä tilinpäätöstietojen oikeellisuuteen että tilintarkastukseen, on tilintarkastajan riippumattomuus turvattava myös konsultointitilanteissa.

2.2 Riippumattomuuden määritelmä

Riippumattomuutta on pyritty määrittelemään monin eri tavoin. Yleinen riippumattomuuden vaatimus kuitenkin sisältää tavoitteen puolueettomuuteen ja objektiivisuuteen (Aho & Vänskä 1996, s. 38). Suomen kielen perussanakirjan (1992, s. 644) määritelmä riippumattomuudelle on: ”ei riipu jostakin, itsenäinen, suvereeni, täysivaltainen, vapaa.”

Samoin riippumattomuuden on katsottu olevan mielentila, jota leimaa rehellisyys, vilpittömyys, lahjomattomuus ja objektiivisuus. Nämä kaikki ovat asioita, joita on vaikea mitata. Onhan käytännössä mahdotonta varmuudella lausua mitään toisen henkisistä asenteista ja henkilökohtaisista mielipiteistä. Näin ollen riippumattomuutta ei voida koskaan arvioida tosiasiallisesti, voidaan ainoastaan arvioida sitä, miltä henkilön objektiivisuus näyttää ulospäin. Siten ei riitä se, että henkilö tosiasiallisesti on riippumaton, vaan hänen on myös ulkopuolisten silmissä vaikutettava riippumattomalta. (Dunn 1996, s. 21) Tästä syystä riippumattomuuden voidaan ymmärtää vaarantuneen jo silloin, kun ulkopuolinen perustellusti epäilee riippumattomuutta, vaikka henkilö tosiasiallisesti olisi mieleltään itsenäinen.

Tilintarkastuksen yhteydessä riippumattomuudella voidaan myös tarkoittaa tilintarkastajan kykyä vastustaa asiakkaiden painetta (Bartlett 1993, s.55). Riippumattomuus onkin määritelty objektiiviseksi mielentilaksi, johon asiakkaiden mielipiteet eivät vaikuta. Samalla tilintarkastajan riippumattomuus on myös sellaisten tilanteiden välttämistä, jotka voisivat vaarantaa objektiivisuuden ja luoda henkilökohtaisia ennakkokäsityksiä, jotka puolestaan saattaisivat vaikuttaa tarkastajan arvostelukykyyneen. (Gul & Yap 1984, s. 99) Toisin sanoen riippumattomuus on täydellistä riippumattomuutta henkilöistä ja tilanteista, jotka voisivat aiheuttaa tilintarkastajan työlle ja mielipiteille objektiivisuuden sekä samalla uskottavuuden ja luottamuksen menetyksen (Lee 1991, s. 86).

Ennen kaikkea tilintarkastajan riippumattomuus merkitsee itsenäisyyttä tarkastuksen kohteesta ja sen organisaation jäsenistä. Toissijaisesti riippumattomuus merkitsee myös riippumattomuutta tilintarkastustyön lopputuloksesta, jolla tarkoitetaan sitä, ettei tilintarkastuksen lopputulos myöskään saisi vaikuttaa tarkastajan suoritukseen.

(Riistama 1994, s. 32) Samoin tilintarkastajan itsenäisyysvaatimuksen voidaan ajatella laveammin koskevan paitsi tarkastettavan organisaation jäseniä, myös esimerkiksi muita tilintarkastajia.

Käytännössä tilintarkastajan täydellinen riippumattomuus tarkastuskohteesta kuitenkin on mahdotonta. Tiedonsaannissaan ja työtään suorittaessaan tilintarkastaja on riippuvainen tarkastuskohteensa johdosta ja henkilökunnasta. Tarkastuskohde myös maksaa tilintarkastajan palkkion. Täydelliseen riippumattomuuteen tilintarkastuksen yhteydessä ei siten koskaan päästä, mutta tärkeintä on minimoida riippuvuutta aiheuttavat tekijät siten, että ulkopuolinen voi perustellusti olettaa tarkastajan suorittavan tehtävänsä objektiivisesti. (Saarikivi 1999, s. 46)

Edellä todettuun pohjautuen riippumattomuus tilintarkastuksessa voidaan määritellä objektiiviseksi ja itsenäiseksi mielentilaksi, sekä vapaudeksi ennen kaikkea tarkastuksen kohteesta, mutta myös muista vaikuttavista tekijöistä. Riippumattomuus on myös sellaisten tilanteiden välttämistä, jotka voisivat aiheuttaa objektiivisuuden menetyksen ja luoda henkilökohtaisia ennakoasenteita. Tämän kaiken pitäisi toteutua paitsi tosiasiallisesti, myös ulkopuolisen silmin tarkasteltuna, jolloin voidaan perustellusti olettaa tilintarkastajan toimivan itsenäisesti.

2.3 Riippumattomuuden sääntely

Tilintarkastajan riippumattomuusvaatimus on Suomessa lakiperusteinen. Myös kansainvälisesti riippumattomuus on yleisesti tunnustettu luotettavan tilintarkastuksen edellytys. Esimerkiksi monissa Euroopan maissa, kuten Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa, Saksassa ja Iso-Britanniassa on lakeja ja säännöksiä, jotka pyrkivät rajaamaan tilintarkastajan riippuvaisuutta tarkastuksen kohteeseen (Buijink et al. 1996, s. 71). Samoin Yhdysvalloissa riippumattomuus on kulmakivenä tilintarkastusta koskevassa sääntelyssä. (Saarikivi 1999, s. 129, 144) Osaltaan riippumattomuutta turvaamaan Yhdysvalloissa säädettiin vuonna 2002 Sarbanes-Oxley Act, joka muun muassa kieltää tilintarkastajia tarjoamasta tilintarkastusasiakkailleen tiettyjä tilintarkastuksen ulkopuolisia palveluita, kuten esimerkiksi kirjanpitoa ja arvostuspalveluita (Asare et al. 2005, s. 489-490).

2.3.1 Tilintarkastuslaki

Suomen tilintarkastuslain (1994/936) viidennessä luvussa puhutaan tilintarkastajan riippumattomuudesta. Sen mukaan tarkastajalla on oltava edellytyksen riippumattoman tilintarkastuksen suorittamiseen ja jos edellytykset riippumattomaan tarkastukseen puuttuvat, on tarkastajan kieltäydyttävä vastaanottamasta tehtävää tai luovuttava siitä. Laissa ei tarkemmin määritellä riippumattomuutta, mutta sen 24. pykälässä luetellaan tilanteita, joissa tilintarkastaja on esteellinen tarkastustyön suorittamiseen ja riippuvuussuhteen katsotaan syntyvän.

Tuollaisia riippuvuussuhteen ja siten tilintarkastajan esteellisyyden aiheuttavia tekijöitä ilmenee ainakin silloin, kun tilintarkastaja on tarkastuskohteen yhtiömies, hallituksen tai hallintoneuvoston jäsen, toimitusjohtaja tai vastaavassa asemassa oleva, kirjanpidon tai varojen hoitaja tai se, jonka vastuulla hoidon valvonta on. Samoin tilintarkastaja on esteellinen hoitamaan tehtävänsä, mikäli hän on palvelussuhteessa tai muutoin alistussuhteessa tarkastuskohteeseen tai edellä mainittuihin henkilöihin. Edelleen läheinen sukulaisuussuhde, kuten avioliitonomainen suhde, sisarus- tai lankoussuhde sekä suoraan ylenevän tai alenevan polven sukulaisuus- tai lankoussuhde aiheuttaa tilanteen, jossa tilintarkastajan riippumattomuus katsotaan menetetyksi. Viimeisenä esteellisyyden aiheuttavana tilanteena laki mainitsee tilintarkastajan rahalainan, vakuuden tai vastaavan etuuden tarkastettavalta tai tarkastettavan organisaatioon kuuluvalta henkilöltä.

Tämän tarkastelun kannalta keskeisimmäksi esteellisyyden aiheuttavaksi tekijäksi nousee tilintarkastajan palvelussuhde tai muunlainen alistussuhde tarkastuskohteeseen tai sen tärkeisiin henkilöihin. Lakisääteiseen tilintarkastuksen voidaan katsoa sisältävän paitsi valvontatehtävän myös neuvontatehtävän (Saarikivi 1999, s. 388), ja rajanveto lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluvan neuvonnan ja palvelus- tai alistussuhteeseen johtavan konsultoinnin välillä on vaikeaa.

Muita tilintarkastuslain riippumattomuutta turvaavia säännöksiä ovat ainakin pykälien 4-6 KHT- ja HTM-tilintarkastajaksi sekä tilintarkastusyhteisöksi hyväksymistä koskevat säännökset (Saarikivi 1999, s. 160). Myös niissä esitetään vaatimus

riippumattomuudesta ja kielletään tarkastajaa ja tarkastusyhteisöä harjoittamasta tilintarkastustoiminnan kanssa muuta sellaista toimintaa, joka on omiaan vaarantamaan riippumattomuuden ja tilintarkastuksen suorittamisen. Lisäksi pykälissä 10-14 tilintarkastajan yleistä ja erityistä kelpoisuutta sekä 16. pykälän hyvää tilintarkastustapaa koskevat säännökset pyrkivät osaltaan turvaamaan tilintarkastajan riippumattomuuden (Saarikivi 1999, s. 160).

Nykyinen tilintarkastuslaki tuli voimaan vuoden 1995 alusta lähtien, ja esimerkiksi Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi sekä osakeyhtiölain uudistuminen ovat asettaneet paineita myös tilintarkastuslain muuttamiselle. Kauppa- ja teollisuusministeriö asettikin vuonna 2002 työryhmän selvittämään tilintarkastuslain muutostarpeita ja keinoja lakisääteisen tilintarkastuksen kehittämiseksi. Keskeisenä osana työryhmän toimeksiantoa oli tilintarkastajan riippumattomuusvaatimus. (Tilintarkastuslakityöryhmä 2003, s. 4, 13, 15)

Tilintarkastuslakityöryhmän työn tuloksena hallitus on antanut eduskunnalle esityksen uudeksi tilintarkastuslaiksi (HE 2006/194). Siinä tilintarkastajan riippumattomuutta koskevaa sääntelyä ehdotetaan muutettavaksi Euroopan unionin tilintarkastusdirektiiviä ja tilintarkastajan riippumattomuutta koskevaa suositusta vastaavaksi. Uudessa laissa tilintarkastaja veloitettaisiin hoitamaan laissa tarkoitetut tehtävänsä ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen. Ehdotuksen mukaan tilintarkastajan on luovuttava toimeksiannosta tai kieltäytyttävä vastaanottamasta sitä, mikäli edellytyksiä riippumattomalle tilintarkastukselle ei ole. Samalla säädettäisiin lisää esimerkkitalanteita, jolloin tilintarkastaja on esteellinen, tai jolloin tarkastajan riippumattomuus on uhattuna. Tilintarkastuspalkkiosta puolestaan ehdotetaan säädettäväksi, ettei se saa määräytyä tavalla, joka vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden. (HE 2006/194, s. 23-24, 81-82)

2.3.2 Hyvä tilintarkastustapa

Lain mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. Tämä kattaa Euroopan unionin 8. yhtiöoikeudellisen direktiivin 23 artiklan vaatimuksen, jonka

mukaan jäsenvaltioiden on huolehdittava siitä, että lakisääteisessä tilintarkastuksessa noudatetaan ammatillista huolellisuutta. KHT-yhdistyksellä on keskeinen asema hyvän tilintarkastustavan määrittelyssä ja kehittämisessä Suomessa. Samoin kannanottoja voidaan löytää keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) ja valtion tilintarkastuslautakunnan (VALA) päätöksistä sekä alan ammattijulkaisuista. (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 13-14)

KHT-yhdistys on antanut tilintarkastussuositukset, jotka muodostavat perustan, jolle tilintarkastajan ammatilliset velvollisuudet heijastuvat. Suositukset perustuvat IFAC:n (International Federation of Accountants) laatimiin kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin, joita on mukautettu ja täydennetty kansalliset erityispiirteet huomioon ottaen. (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 14-15)

KHT-yhdistyksen mukaan tilintarkastajien tulisi noudattaa eettisiä periaatteita sekä lakisääteistä tilintarkastusta että tilintarkastajan erityistehtäviä suorittaessa. Nämä eettiset periaatteet ovat riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus, ammatillinen käyttäytyminen ja hyvää tilintarkastustapaa koskevien säännösten noudattaminen. (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 47-48)

Tilintarkastajien eettiset ohjeet edellyttävät toiminnalta rehellisyyttä, tasapuolisuutta ja objektiivisuutta, sekä mahdollisten intressiristiriitatilanteiden huomioon ottamista. Niiden mukaan tilintarkastajan ja tilintarkastusyhteisön velvollisuutena on tunnistaa ja arvioida olosuhteita, jotka saattavat vaarantaa riippumattomuuden, ja soveltaa varotoimia riippumattomuutta vaarantavien uhkien poistamiseksi. (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 697, 717)

2.3.3 Markkinoiden rooli

Riippumattomuuden sääntelyssä eräänlainen rooli on myös markkinoilla. Koska tilintarkastus on tilintarkastajien tuottama palvelu ja hyödyke siinä missä mikä tahansa muukin palvelu, myös siihen vaikuttavat markkinoiden kysynnän ja tarjonnan

lait. Tilintarkastajan maine riippumattomana ja objektiivisena tarkastajana takaa kysynnän hänen tuottamilleen palveluille, ja markkinoilla vallitseva kilpailu pakottaa tarkastajan edelleen kehittämään ammattitaitoaan. (Fant 1994, s. 48-49) Tilintarkastajan ei siten ole järkevää vaarantaa riippumattomuuttaan yhden toimeksiantajan vuoksi, sillä tarkastaja menettäisi maineensa ja saattaisi vaarantaa toimeksiantonsa kaikilta asiakkailtaan (Saarikivi 1999, s. 402-403). Markkinat tarjoavat siten tilintarkastajille vahvat taloudelliset kannustimet säilyttää riippumattomuutensa (Francis 2004, s. 356).

Tilintarkastustoiminta on sekin liiketoimintaa, ja tarkastajat pyrkivät toiminnallaan tuottamaan lisäarvoa asiakkailleen tarjoamalla objektiivisen tilintarkastuspalvelun, joka turvaa tuotetun informaation laadun. Mikäli asiakas ei uskoisi tarkastajan olevan toiminnassaan riippumaton, hän menettäisi luottamuksensa tarkastajan raportointiin. Näin ollen jos tilintarkastaja menettäisi riippumattomuutensa ja siten ammatillisen uskottavuutensa, hänen maineensa alalla kärsisi ja hän menettäisi asiakkaansa. Markkinat hoitaisivat näin tilanteen ja lopulta pakottaisivat riippuvaisen tarkastajan ulos markkinoilta. Riippumattomuutta turvaavaa sääntelyä ei siten välttämättä tarvittaisi, vaan tilintarkastusmarkkinoiden kysyntä objektiiviselle tarkastukselle takaisi riippumattomuuden ilman pakottavaa sääntelyäkin. (Jeppesen 1998, s. 530-531, 533)

2.4 Tilintarkastuksen tavoitteet ja riippumattomuuden merkitys niiden toteutumisessa

IFAC:n ja KHT-yhdistyksen mukaan tilintarkastuksen tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös laadittu voimassa olevien säännösten ja määräysten mukaisesti. Lausunnossaan tarkastaja ottaa kantaa myös siihen, antaako tilinpäätös oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, sekä onko yrityksen hallinto toiminut lainmukaisesti. (IFAC 2006, s. 309; Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 48)

Tilintarkastuksen tarkoituksena on siis varmentaa tilinpäätöstietojen oikeellisuus (Sarja 1999, s. 7). Varmentaminen edellyttää, ettei tarkastuksen kohteen johto tai

muu taho ole vaikuttanut tilintarkastajan lausuntoon, vaan hän on saanut vapaasti muodostaa mielipiteensä tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Osaltaan tilintarkastus on siten vastaus yritysten omistuksen ja johdon eriytymisen aiheuttamalle agenttiongelmalle, mutta myös muut yrityksen sidosryhmät tarvitsevat tilintarkastusta voidakseen luottaa tilinpäätösinformaation oikeellisuuteen. Tilintarkastuksen tavoitteena ei siis ole tuottaa vaihtoehtoista informaatiota, vaan pikemminkin välittää informaatiota tilintarkastuskertomuksen, tilintarkastuspöytäkirjan ja suullisen raportoinnin avulla (Sarja 1999, s. 7). Tilintarkastus myös mahdollistaa yritysten tilinpäätösinformaation käyttäjien vahvemman luottamuksen tuotetun informaation oikeellisuuteen. (Dunn 1996, s. 7; Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 154)

Tilintarkastuksen tavoitteiden toteutumiselle on olennaista, että yleisölle välitetty informaatio on todenmukaista. Riippumattomuuden rooli tilintarkastuksessa liittyykin juuri välitetyn informaation asianmukaisuuteen, ja se on keino varmistaa tilinpäätöstietojen oikeellisuus. Samalla riippumattomuuden merkityksessä on kyse myös luottamuksesta tilintarkastajan henkilökohtaiseen moraaliin ja toiminnan etiikkaan sekä tilintarkastusjärjestelmään kokonaisuutena (Falk et al. 1999, s. 425). Riippumattomuutta voidaan pitää tilintarkastuksen tärkeimpänä elementtinä, ja se on välttämätön edellytys sille, että tilintarkastajan muille ominaisuuksille voidaan antaa mitään painoarvoa. Nuo muut keskeiset ominaisuudet ovat arvovalta ja kompetenssi. Tilintarkastajalla ei voi olla arvovaltaa ulkopuolisten silmissä, jos hänen itsenäisyytensä on kyseenalaista. Samoin yksi tarkastajan ammattitaidon osatekijöistä on riippumattomuus, jonka vaarantuminen asettaa tilintarkastajan kyvykkyyden hoitaa tarkastustehtäviä kyseenalaiseksi. (Sarja 1999, s. 7-8, 157, 80-81)

Näin ollen voidaan todeta, että tilintarkastuksen tavoitteena on todistaa tilinpäätöksessä annetun informaation todenmukaisuus, jotta tilinpäätöstietojen hyväksikäyttäjät voisivat luottaa tietojen oikeellisuuteen. Tilintarkastajan lausunnolla on todistusarvoa tilinpäätöksen lukijoille ainoastaan silloin, kun he voivat luottaa tarkastajan toimineen täysin itsenäisesti suhteessa tarkastuksen kohteeseen. Riippumattomuus on siis luotettavan tilintarkastuksen edellytys ja kulmakivi. Ulkopuolisen tarkastelijan luottamus tilintarkastajan riippumattomuuteen ja siten

myös tilinpäätöksen oikeellisuuteen voi kuitenkin horjua, mikäli tilintarkastaja on samanaikaisesti toiminut myös konsulttina tarkastuksen kohteessa.

2.5 Konsultoinnin määritelmä

Kyrö on analysoinut konsultoinnin määritelmiä hakemalla vastauksia kysymyksiin kenelle konsultointi kohdistetaan, mitä konsultointi sisältää ja miten konsultointi tapahtuu. Konsultoinnin kohderyhmää ovat laajasti ottaen kaikki instituutiot ja organisaatiot, ja niiden sisällä konsultoinnin katsotaan kohdistuvan instituution tai organisaation johtoon. Konsultoinnin sisältöä puolestaan on ammattimainen palvelutoiminta, joka tähtää johtamiseen, toimintaan ja taloudelliseen menestykseen liittyvään suorituskyvyn parantamiseen. Konsultointia harjoittavan henkilön on katsottu olevan koulutettu, kokenut, riippumaton ja pätevä neuvojen ja avun antaja. Itse konsultointitapahtuma jaetaan kolmeen vaiheeseen, jotka ovat ongelmien tunnistaminen ja tutkiminen, ratkaisuehdotusten antaminen ja suositusten toteutuksessa auttaminen. (Kyrö 1992, s. 104-105)

Konsultointi on siis kokeneen ammattilaisen minkä tahansa instituution tai organisaation johdolle tarjoamaa avustusta ja neuvontaa. Sen tarkoituksena on tunnistaa ongelmat, esittää ratkaisuvaihtoehtoja ja avustaa niiden toteutuksessa. Tässä työssä konsultointi ymmärretään melko laajasti, ja sen katsotaan kattavan kaikki tilintarkastajan tarjoamat oheispalvelut itse lakisääteistä tilintarkastusta, erityistarkastuksia ja tilintarkastajan antamia lakisääteisiä lausuntoja lukuun ottamatta. Toisin sanoen veroneuvonnasta, johdon neuvonnasta ja muista asiantuntijapalveluista käytetään yleisesti nimitystä konsultointi.

2.6 Tilintarkastaja konsulttina

Tilintarkastajat ovat usein kokeneita ammattilaisia, joilla on laaja asiantuntemus paitsi tilintarkastuksesta, myös muista yrityksen talouteen liittyvistä asioista. Tästä syystä tarkastettavilla on halua hyväksikäyttää tarkastajien ammattitaitoa myös muuhun toimintaan kuin itse tilintarkastukseen. (Sarja 1999, s. 146) Asiakkaat haluavat tilintarkastajan mielipiteen muun muassa siitä, kuinka heidän käytäntönsä vastaavat

alan parhaita käytäntöjä (benchmarking), tai yrityksen kohtaamista mahdollisista riskeistä (Jeppesen 1998, s. 521).

Samoin tilintarkastajien itsensä intresseissä on tarjota asiakkailleen myös muita kuin tilintarkastuspalveluita. Konsultoimalla tarkastajien on mahdollista hankkia lisäkatetta toiminnalleen kilpailluilla tilintarkastusmarkkinoilla ja samalla tasata tilintarkastuspalveluiden kysynnän kausiluonteisuutta (Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 139). Neuvonantotoiminnan katsotaan myös lisäävän tarkastajan ymmärrystä asiakkaan liiketoiminnasta ja siihen liittyvistä riskeistä (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 739). Lisäksi muiden palveluiden tarjoaminen kehittää tarkastajien ammattitaitoa ja lisää tilintarkastusalan yleistä houkuttelevuutta (Sarja 1999, s. 217). Käytännössä kaikki suuret tilintarkastustoimistot tarjoavatkin nykyisin tilintarkastuksen ohella myös konsultointipalveluja, kuten veroneuvontaa, johdon neuvontaa ja muita asiantuntijapalveluita (Barbatelli 1986, s. 28; Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 708).

Konsultoidessaan tilintarkastaja hyödyntää teknisiä kykyjään, koulutustaan, havaintojaan ja kokemustaan tarjoten neuvoja ja apua asiakkailleen. Näin asiakkaat pystyvät tehostamaan kykyjensä ja resurssiensa käyttöä tavoitteidensa toteuttamisessa. Riippumaton tilintarkastaja ei kuitenkaan saa koskaan asettua päätöksentekijän asemaan konsultoidessaan. (Boynton et al. 2001, s. 22)

Vaikka jotkut tutkijat määrittelevät tilintarkastajan suorittaman konsultoinnin käsittävän kaikki ne muut palvelut paitsi itse tilintarkastuksen (Jeppesen 1998, s. 525), myös lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluu konsultointia. Tarkastustyön ohessa tilintarkastaja voi antaa parannusehdotuksia koskien esimerkiksi tarkastettavan yrityksen kirjanpitoa. Tämä on täysin normaalia ja olennainen osa tarkastustyötä, sillä tilintarkastustehtävän voidaan katsoa pitävän sisällään sekä valvonta- että neuvontatehtävän (Saarikivi 1999, s. 388). Konsultointi ei ole ristiriidassa riippumattomuusvaatimuksen kanssa siltä osin, kun konsultointi katsotaan osaksi tilintarkastustoimeksiantoa. Tällöin ongelmaksi kuitenkin muodostuu tilintarkastustehtävän laajuuden määrittely, eli se minkälainen neuvonanto kuuluu tarkastustehtävään ja mikä ei. (Mäntysaari 1998, s. 774-775)

2.7 Konsultoinnin sisältö

Tilintarkastajan auktorisoinnin edellytyksenä ovat tarvittavat opinnot esimerkiksi laskentatoimen ja oikeustieteen aloilta, sekä käytännön kokemus vaativissa tilintarkastuksen ja laskentatoimen tehtävissä (Sarja 1999, s. 67; Saarikivi 1999, s. 26). Koska tilintarkastajien ammattitaito ja osaaminen sijoittuvat näille aloille, on luonnollista, että heidän suorittamansa neuvontapalvelut käsittelevät samoja asioita. Siten esimerkiksi laskentajärjestelmät, verotus ja taloushallinnon tietojenkäsittely ovat tarkastajille ja tarkastusyhteisöille soveltuvia konsultoinnin alueita (Satopää 1999, s. 42).

Alan kirjallisuudessa esitettyjä tilintarkastajan ominaisuudessa tehtyjä konsultointeja ovat ainakin viranomaisille annettavat yhteisöä koskevat lausunnot, yrityksen arvonmääritykseen liittyvät toimeksiannot, verokonsultointi tilintarkastusasiakkaalle ja ei-lakisääteiset tarkastukset, kuten välitilinpäätöksen tarkastus ja konkurssipesän hallinnon avustamiseksi tehdyt tarkastukset (Sarja 1999, s. 152). Samoin tyypillisiä neuvonantotehtäviä ovat yrityksen laskentatoimea ja erityisesti kirjanpitoa koskevat tehtävät, kuten johdon informaatiojärjestelmien kehittäminen tai tilikartan suunnittelu, yhteisö- ja vero-oikeutta koskevat tehtävät, sisäisen valvonnan järjestämistä koskevat tehtävät, tietojärjestelmiin liittyvät neuvonta- ja kehittämistehtävät sekä yrityksen talouden analysointiin liittyvät tehtävät tai vaikkapa varastotoimintojen kontrollien kehittäminen (Saarikivi 1999, s. 387).

2.8 Yhteenveto

Tilintarkastuksessa tilintarkastaja antaa lausunnon siitä, että yrityksen tuottama tilinpäätösinformaatio on oikeaa ja asianmukaista. Jotta tuolla lausunnolla olisi mitään todistusarvoa tilinpäätöksen lukijalle, hänen on voitava luottaa siihen, että tarkastaja on antanut lausuntonsa itsenäisesti ja riippumatta tarkastuksen kohteesta. Riippumattomuus onkin jopa niin tärkeä edellytys luotettavalle tilintarkastukselle, että vaatimus tilintarkastajan riippumattomuudesta on kirjattu Suomessa tilintarkastuslakiin.

Koska tilintarkastajat ovat usein kokeneita ammattilaisia, on tarkastettavien intresseissä hyödyntää heidän asiantuntemustaan myös erilaisiin konsultointitoimeksiantoihin. Ulkopuolisten tarkastelijoiden silmissä tällaiset tilintarkastajien tarjoamat neuvontapalvelut saattavat kuitenkin perustellusti herättää epäilyksiä tarkastajan riippumattomuuden vaarantumisesta. Seuraavassa kappaleessa käsitelläänkin konsultoinnin aiheuttamia uhkia tilintarkastajan riippumattomuudelle.

3 KONSULTOINNIN AIHEUTTAMAT UHAT TILINTARKASTAJAN RIIPPUMATTOMUUELLE

3.1 Millainen konsultointi on sallittua?

Lähtökohtaisesti tilintarkastajan tilintarkastuslain mukainen riippumattomuusvaatimus koskee tilanteita, joissa tarkastaja suorittaa tilintarkastuslain mukaista tehtäväänsä eli toisin sanoen lakisääteistä tilintarkastusta. Näin ollen riippumattomuusvelvollisuus ei koskisi tilintarkastajan harjoittamaa muuta toimintaa, kuten konsultointia. Kuitenkin tällainen muu toiminta, vaikkapa konsultointi, voi vaikuttaa riippumattomuuden arviointiin myöhemmissä tilanteissa, ja konsultointitoimeksiannot vähentävät tilintarkastajan riippumattomuutta jo pelkällä olemassa olollaan (Mäntysaari 1998, s. 773). (Sarja 1999, s. 147) Samoin konsultointi saattaa johtaa tilanteeseen, jossa tilintarkastaja on palvelussuhteessa tai muunlaisessa alistussuhteessa, esimerkiksi taloudellisessa alistussuhteessa tarkastuksen kohteeseen ja siten tilintarkastuslain mukaan esteellinen suorittamaan lakisääteistä tilintarkastustehtävää.

Jyrkimpien kantojen mukaan kaikki tilintarkastajien neuvonantotoiminta tulisi kieltää täysin (Saarikivi 1999, s. 389), kuitenkin myös lakisääteiseen tilintarkastustehtävään kuuluu olennaisena osana tietynlainen konsultointi. Onhan huomattavasti tarkoituksenmukaisempaa, että tarkastaja pienen virheen tai puutteen huomattessaan kertoo asiasta tarkastuksen kohteelle ja pyytää korjaamaan asian, kuin että hän pitäisi tiedon itsellään ja tarkastuksen päätteeksi raportoisikaikki havaitsemansa virheet tarkastuskertomuksessaan.

Sallituksi konsultoinniksi katsotaan siis ainakin tilintarkastustehtävään kuuluva konsultointi. Samoin konsultointi, joka ei ylitä olennaisuuskynnystä, on sallittua. Toisaalta tilintarkastajan suorittaman konsultoinnin täytyy olla puhtaasti neuvonantoa, ei missään tapauksessa päätöksentekoa. (Mäntysaari 1998, s. 775, 778, 781) Näin ollen vain sellainen konsultointi, joka ei voi varsinaisessa tilintarkastuksessa tulla tarkastuksen kohteeksi, on sallittua (Sarja 1999, s. 152). Jos jokin näistä rajoista ylittyy, tilintarkastajan riippumattomuus saattaa olla uhattuna tai jopa jo menetetty.

Tilintarkastajien ammattikunnan omat eettiset ohjeet eivät sinänsä kiellä asiantuntijapalveluiden tarjoamista, eikä niiden katsota automaattisesti vaarantavan objektiivisuutta tai riippumattomuutta. Jossain määrin ”muiden kuin varmennuspalveluiden” ymmärretään jopa auttavan tilintarkastajaa saavuttamaan paremman tuntemuksen asiakkaan liiketoiminnasta ja siihen liittyvistä riskeistä (Asare et al. 2005, s. 491), ja siten olemaan avuksi myös itse varmennuspalveluiden suorittamisessa. Kuitenkaan tarkastajan ei pitäisi ryhtyä tilintarkastustehtävien ohella sellaisiin toimiin, jotka saattavat vaarantaa rehellisyyden, objektiivisuuden, riippumattomuuden tai ammattikunnan maineen ja arvostuksen. (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 739, 761)

3.2 Riippumattomuuden ulottuvuudet ja uhkatekijät

Tilintarkastajan riippumattomuutta voidaan analysoida riippumattomuuden ulottuvuuksien kautta. Ulottuvuuksilla tarkoitetaan eri näkökulmia riippumattomuuden tarkasteluun, toisin sanoen millä eri tasoilla ja tavoilla riippumattomuuden tulisi ilmentyä. Saarikivi ja Sarja ovat luetelleet viisi eri riippumattomuuden ulottuvuutta. Ne ovat toiminnallinen, organisatorinen, taloudellinen, henkilöllinen ja ajallinen ulottuvuus. (Sarja 1999, s. 106; Saarikivi 1999, s. 52)

Toiminnallisessa ulottuvuudessa on kysymys tilintarkastajan toiminnasta, toiminnan vapaudesta ja siitä, minkälainen toiminta on tarkastajalle sallittavaa. Organisatorisella ulottuvuudella puolestaan tarkoitetaan tilintarkastajan asemaa suhteessa omistajiin, valitsijoihin, johtoon ja taloushallintoon. Asemalla tarkoitetaan siten ennen kaikkea tilintarkastuksen suorittamisen ulkoisia puitteita. Taloudellinen ulottuvuus käsittelee tilintarkastajan ja tarkastuskohteen taloudellista suhdetta, joka merkittävimmin konkretisoituu tilintarkastus- ja konsultointitoimeksiannoista maksettaviin palkkioihin. Riippumattomuuden henkilöllisessä ulottuvuudessa on tarkastelun kohteena tilintarkastajan ja toisen osapuolen väliset henkilösuhteet, ja viimein ajallisessa ulottuvuudessa on kysymys riippumattomuusvaatimuksen kohdistumisesta ajallisesti tilintarkastajan toimintaan. (Sarja 1999, s. 107, 116; Saarikivi 1999, s. 201, 253, 343, 368)

Toinen lähestymistapa riippumattomuuden tarkasteluun on Euroopan tilintarkastajaliiton Fédération des Experts Comptables Européens (FEE) ryhmittely riippumattomuuden vaarantavista uhkatekijöistä. FEE:n mukaan tilintarkastajan riippumattomuuden vaarantumissyitä ovat oman edun uhka, oman työn tarkastamisen uhka, asianajon uhka, läheisyyden uhka ja painostuksen kohteeksi joutumisen uhka (Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 138). Luettelo uhkatekijöistä on hyvä apuväline vaaratilanteiden tunnistamiseen, ja sitä sovellettaessa on pohdittava, miksi tarkastajan riippumattomuus tietyissä olosuhteissa saattaa vaarantua. (Saarikivi 1999, s. 51-52)

Oman edun uhalla tarkoitetaan sitä, että tarkastajan oma etu, esimerkiksi taloudellinen etu, on ristiriidassa tarkastuskohteen tai muun tahon, kuten tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjän etujen kanssa. Tällainen tilanne voisi olla vaikkapa tilintarkastajan huoli toimeksiannon menettämisestä. Oman työn tarkastamisen uhka syntyy, kun tilintarkastaja joutuu tarkastamaan aikaisemmin tekemäänsä työtä tai aikaisempia päätelmiään. Asianajon uhka on olemassa, jos tilintarkastaja ryhtyy ajamaan tarkastuskohteen asiaa tai tukee tämän vastapuolen kantaa. Siten tarkastajan oma objektiivisuus voi vaarantua. Läheisyyden uhalla puolestaan tarkoitetaan riippumattomuuden vaarantumista tilintarkastajan ja tarkastuskohteen johtoon kuuluvan henkilön liian läheisen suhteen vuoksi. Näin tarkastaja saattaa tulla liian myönteiseksi asiakkaan etuihin nähden. Viimein painostuksen kohteeksi joutumisen uhka syntyy, kun tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu tarkastuskohteen johdon tai muun tahon painostuksen vuoksi. (Saarikivi 1999, s. 51; Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 715-717)

Tässä tarkastelussa tilintarkastajan riippumattomuuden vaarantumista konsultoinnin yhteydessä tutkitaan käyttämällä työkaluina toisaalta riippumattomuuden eri ulottuvuuksia ja toisaalta riippumattomuuden uhkatekijöitä. Ulottuvuudet kertovat mitä eri näkökulmia riippumattomuustarkastelussa on otettava huomioon, ja millä eri tasoilla jokin tietty asia, tässä tapauksessa siis konsultointi, voi vaarantaa riippumattomuuden. Uhkatekijät puolestaan paljastavat selkeästi miksi, jokin asia, kuten konsultointi, vaarantaa riippumattomuuden. Tarkastelussa riippumattomuuden ulottuvuuksia on analysoitu nimenomaan konsultoinnin näkökulmasta, joten muut

tekijät, kuten omistussuhteet tai tarkastusmateriaalin saatavuus tilintarkastuksen riippumattomuuteen vaikuttavina seikkoina jäävät vähäiselle huomiolle.

3.2.1 Toiminnallinen ulottuvuus

Toiminnallisessa ulottuvuudessa on toisaalta kyse tilintarkastuksen käytännön edellytyksistä ja järjestelyistä, ja toisaalta tilintarkastajalle sallitusta toiminnan alasta. Toiminnallisia edellytyksiä ovat esimerkiksi tilintarkastajan raportoinnin riippumattomuus, tarkastusmateriaalin saatavuuden riippumattomuus ja tarkastuksen suorittamiseen riittävät resurssit. Samalla on kysymys siis myös tarkastajan toiminnan vapaudesta. Hän ei saa olla riippuvainen tarkastuksen kohteesta tarkastusmateriaalin saatavuuden suhteen, eivätkä ulkopuoliset voi antaa hänelle ohjeita tai määräyksiä tilintarkastuskertomuksen laadinnasta tai sisällöstä. Samoin tarkastajan tulee voida vapaasti käyttää omaa harkintaansa kaikessa tarkastukseen liittyvässä. Toiminnalliseen riippumattomuuteen liittyy myös tarkastuksen suorittamiseen riittävät resurssit ja tarkastajan mahdollisuus apuvoimien käyttöön. (Sarja 1999, s. 116-118; Saarikivi 1999, s. 368)

Tilintarkastajan suorittamien konsultointipalveluiden näkökulmasta riippumattomuuden toiminnallisen ulottuvuuden keskeiseksi osatekijäksi nousee kuitenkin tarkastajalle sallittu toiminnan ala. Neuvonantotehtäviä tarkasteltaessa on otettava huomioon lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluva neuvonantotehtävä, sillä tarkastajalla on oikeus hyvän tilintarkastustavan mukaisesti antaa neuvoja ja tehdä ehdotuksia havaitsemiensa virheiden ja puutteiden korjaamiseksi eli toisin sanoen konsultoida tarkastuskohdetta (Saarikivi 1999, s. 388).

Tilintarkastajan riippumattomuuden kannalta olennaista on, ettei hän saa konsultointia suorittaessaan sitoutua yhteisön päämäärien saavuttamiseen. Vaarana on, että tarkastaja esimerkiksi erilaisia yrityksen toiminnan suunnitteluun liittyviä palveluita, kuten yrityskauppojen suunnittelua tehdessään huomaamattaan sitoutuu yhteisön tavoitteisiin. Tarkastajan myötätunnot saattavat silloin olla tilintarkastuksessa yhteisön johdon puolella. Suorittaessaan tilintarkastus- ja

konsultointipalveluita samalle asiakkaalle tilintarkastajan on onnistuttava pitämään tarkastajan ja konsultin roolit toisistaan erillään. (Sarja 1999, s. 147-148)

Mikäli tilintarkastajan toiminnallinen riippumattomuus ei toteudu, riippumattomuutta uhkaavat Euroopan tilintarkastajaliiton, FEE:n, luettelemista uhkista ainakin oman työn tarkastamisen uhka sekä läheisyyden uhka.

Konsultointi ja tilintarkastajan oman työn tarkastamisen uhka riippumattomuuden toiminnallisessa ulottuvuudessa kiteytyvät siihen, miten pitkälle tilintarkastaja saa neuvonnassaan mennä. Haglund (1986, s. 10) on jakanut yrityksen päätöksentekoprosessin viiteen vaiheeseen, jotka ovat ongelman määrittäminen, vaihtoehtoisten toimintatapojen kartoitus, vaihtoehtojen vaikutusten arviointi, vaihtoehtojen edullisuusjärjestykseen asettaminen sekä viimein päätöksenteko. Kuinka pitkälle tarkastaja voi tässä päätöksentekoprosessissa edetä ilman, että hänet samastetaan yritysjohtoon? Koska tarkastaja ei saa päätyä tarkastamaan omaa työtään tai omia päätelmiään, on selvää, ettei hän saa osallistua varsinaiseen päätöksentekoon tarkastuskohteessa. Siksi onkin pohdittava, missä vaiheessa varsinainen valinta tapahtuu. Vaihtoehtojen edullisuusjärjestykseen asettaminen olisi jo tietynlaista päätöksentekoa: siinä valitaan yrityksen kannalta merkittävät kriteerit ja arvioidaan niiden pohjalta vaihtoehtojen paremmuutta. Siten kolme ensimmäistä vaihetta olisivat tilintarkastajan konsultoinnin kannalta mahdollisia, mutta neljännessä vaiheessa tarkastaja jo osallistuisi päätöksentekoon ja saattaisi tarkastaa myöhemmin omaa työtään. (Haglund 1986, s. 10; Saarikivi 1999, s. 392)

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta hahmottelee tilintarkastajalle sallitun neuvonantotoiminnan rajoja ratkaisussaan TILA 4/1994.

B pyysi TILA:a tutkimaan KHT A:n toiminnan hyvän tilintarkastustavan ja KHT-tilintarkastajasääntöjen mukaisuuden. Kantelun mukaan KHT A oli X Oy:n tilintarkastajana hyväksynyt yhtiön tilinpäätöksen sekä osallistunut yhtiön ja B:n välisiin rahoitusneuvotteluihin ja -sopimuksen toteuttamiseen.

TILA tutki kantelun ja katsoi, että KHT A antaessaan niin sanotun puhtaan tilintarkastuskertomuksen yhtiön tilinpäätöksestä per 30.4.1992 ei ollut

tarkastanut, että vakautettua lainaa koskevassa sopimuksessa tarkoitettu 200 000 markkaa oli todellisuudessa yhtiön tilillä käytettävissä osakaslainojen takaisinmaksuun ja noin 70 000 markan vakautetun lainan sijoitukseen. KHT A:n aktiivinen toiminta B:n ja X Oy:n välisissä 1,5 miljoonan markan rahoitusneuvotteluissa oli ollut yhtiön operatiivista toimintaa, johon osakeyhtiön valitsema tilintarkastaja ei voinut osallistua menettämättä riippumattomuuttaan ja vaarantamatta tilintarkastuksen suorittamista. Rahoitusjärjestelyistä oli aiheutunut B:lle vahinkoa. KHT A:n toiminta tilintarkastuksessa ja osallistuminen rahoitusneuvotteluihin oli ollut hyvän tilintarkastustavan vastaista.

TILA päätti antaa KHT A:lle varoituksen.

TILA siis katsoi, että KHT A:n aktiivinen toiminta rahoitusneuvotteluissa oli ollut yhtiön operatiivista toimintaa, johon tilintarkastaja ei saisi koskaan konsultoidessaan osallistua. KHT A:n toiminta oli paitsi tarkastuskohteen etujen ajamista, myös sellaista toimintaa, joka voi myöhemmin tulla tarkastuksen kohteeksi. Siten neuvonantotoiminta aiheutti riippumattomuudelle asianajon ja oman työn tarkastamisen uhan, ja KHT A:n toiminta oli hyvän tilintarkastustavan vastaista.

Toisaalta tarkastaja saattaa myös jättää huomioimatta tahattomasti tai tarkoituksella omaan neuvonantotoimintaansa liittyvät virheet tai jättää raportoimatta havaitsemistaan virheistä (Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 138). Juuri näistä syistä tarkastaja ei saisi päätyä tarkastamaan omaa työtään.

Läheisyyden uhka puolestaan kehitty konsultoinnin mahdollisesti synnyttämien tilintarkastajien ja yritysjohdon liian läheisten suhteiden muodossa. Erityisesti pitkään jatkuessaan konsultointitoimeksianto on omiaan rakentamaan läheiset välit tilintarkastajan ja yrityksen keskeisten henkilöiden välillä. Silloin tarkastaja saattaa samastaa itsensä liiaksi yrityksen johtoon ja tulla liian myönteiseksi asiakkaan etuihin nähden (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 716). Lisää läheisyyden uhkaa on käsitelty riippumattomuuden henkilöllisen ulottuvuuden yhteydessä kappaleessa 3.2.4.

3.2.2 Organisatorinen ulottuvuus

Riippumattomuuden organisatorisella ulottuvuudella tarkoitetaan tilintarkastajan asemaa suhteessa yrityksen omistajiin, johtoon ja taloushallintoon sekä tilintarkastajan valitsijoihin. Toisin sanoen kyse on tilintarkastuksen ulkoisista puitteista, ja tarkastajan aseman rakentamisesta organisaatiossa sellaiseksi, ettei kukaan olisi mahdollisuutta uhata hänen riippumattomuuttaan. (Sarja 1999, s. 107; Saarikivi 1999, s. 201)

Tilintarkastajan organisatorisen aseman määrittelyyn vaikuttaa myös tilintarkastuslain 24. pykälässä mainittu tarkastajan esteellisyyden aiheuttava palvelussuhde tai muu alisteinen asema tarkastuskohteeseen tai sen keskeisiin henkilöihin. Muulla alistussuhteella tarkoitetaan yleensä taloudellista riippuvuutta. (Sarja 1999, s. 107) Konsultoinnin kannalta tämä on olennainen tekijä. Kysymyksen on siitä, milloin lakisääteiseen tilintarkastukseen liittyvä neuvonanto muuttuu konsultoinniksi ja jopa palvelussuhteeksi tarkastuksen kohteeseen. Samoin konsultointitoimeksiannosta saatu palkkio saattaa pahimmillaan aiheuttaa lain tarkoittaman muun alisteisen suhteen. Niinpä organisatorisessa ulottuvuudessa tilintarkastajan riippumattomuutta uhkaavatkin erityisesti painostuksen kohteeksi joutumisen uhka sekä oman edun uhka.

Pitkäkestoista konsulttisuhdetta voidaan pitää laissa tarkoitettuna palvelussuhteena (Sarja 1999, s. 148). Silloin tilintarkastaja rinnastuu lähes keneen tahansa tarkastuskohteen työntekijään, ja hänellä on organisatorinen asema yrityksessä. Jos tarkoituksena on muokata tarkastajan asema organisaatiossa sellaiseksi, ettei kukaan ole mahdollisuutta uhata hänen riippumattomuuttaan, toimii pitkäkestoinen konsulttisuhteeksi juuri päinvastoin. Konsulttipalkkio muodostaa taloudellisen intressin tarkastajan ja asiakasyrityksen välille, ja varsinkin pitkäkestoisessa konsulttisuhteessa tuo palkkio voi merkitä jopa suurta osaa tarkastajan kokonaistuloista. Tällainen merkittävä taloudellinen intressi tarjoaa johdolle keinon painostaa tilintarkastajaa ja uhata siten hänen riippumattomuuttaan. Painostuksen kohteeksi joutumisen uhkaan liittyy läheisesti myös oman edun uhka. Taloudellisen intressin aikaan saama ristiriitatilanne voi myös synnyttää tilintarkastajalle pelon toimeksiannon menettämisestä, ja saa siten tilintarkastajan toimimaan oman etunsa

johdattamana. Lisää taloudellisen intressin synnyttämää uhkaa on käsitelty seuraavaksi osana riippumattomuuden taloudellisen ulottuvuutta.

3.2.3 Taloudellinen ulottuvuus

Taloudellinen näkökulma riippumattomuuteen kattaa esimerkiksi tarkastuskohteen omistussuhteet, tilintarkastajan tarkastuspalkkion ja velkasuhteet tarkastuskohteeseen sekä tarkastajan tarjoamat muut palvelut ja niistä saadut palkkiot (Sarja 1999, s. 107). Tilintarkastuslaki turvaa riippumattomuuden taloudellista ulottuvuutta kieltämällä yhtiömiehiä toimimasta omistamansa yhtiön tilintarkastajana, sekä kieltämällä velkasuhteet tarkastajan ja tarkastuskohteen välillä. Kuitenkin tilintarkastuspalkkiot sekä tarkastajan tarjoamat muut palvelut ja näistä toimeksiannoista saadut palkkiot asettuvat harmaalle alueelle taloudellisessa ulottuvuudessa. Tilintarkastuspalkkio ei itsessään ole uhka riippumattomuudelle, sehän on luonnollinen korvaus suoritetusta työstä. Riippumattomuuden kannalta ongelmalliseksi palkkio saattaa kuitenkin muodostua, mikäli sen osuus on merkittävä tilintarkastajan kokonaistuloissa. (Sarja 1999, s. 140-141) Vielä ongelmallisemmaksi tilanne muuttuu, jos tarkastaja saa tarkastuksen kohteelta tilintarkastuspalkkion lisäksi palkkiota konsultointitoimeksiannosta.

Konsultoinnin näkökulmasta taloudellisessa ulottuvuudessa keskeiseksi nousee siis sekä konsultointi- että tilintarkastustoimeksiannosta saadut palkkiot, sillä niiden kautta tilintarkastajalle muodostuu taloudellinen intressi tarkastettavaan yritykseen. Erityisen ongelmallista on, jos konsultointitoimeksiannosta saatava palkkio yksin tai yhdessä tilintarkastuspalkkion kanssa muodostaa merkittävän osan tilintarkastajan kokonaisansioista (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 715). Tilintarkastaja saattaa vaarantaa riippumattomuutensa saadakseen tarkastuskohteelta konsultointitoimeksiantoja tai varmistaa niiden jatkuvuuden (Saarikivi 1999, s. 401). Huoli toisen tai molempien toimeksiantojen menetyksestä saattaa aiheuttaa tilintarkastajalle kiusauksen kohdella lempeämmin tarkastuksen kohdetta, ja antaa harhaanjohtavan lausunnon tilinpäätöksestä. Pahimmillaan palkkiot ovatkin siten keino manipuloida tilintarkastajaa. (Sarja 1999, s. 141) Taloudellisessa

ulottuvuudessa toteutuvat siten ainakin painostuksen kohteeksi joutumisen uhka ja tarkastajan oman edun uhka.

Konsultoinnin aiheuttamat painostuksen kohteeksi joutumisen uhka sekä oman edun uhka liittyvät läheisesti toisiinsa. Tilintarkastajalle muodostuu taloudellinen intressi tarkastuksen kohteeseen, ja tuon taloudellisen intressin avulla häntä voidaan painostaa vaikkapa antamaan virheellinen lausunto tilintarkastuksen yhteydessä (painostuksen kohteeksi joutumisen uhka), ja taloudellisen edun menettämisen pelossa tilintarkastaja on altis painostukselle (oman edun uhka). Tutkimuksissa onkin havaittu, että kun todennäköisyys asiakkaan menettämisestä kasvaa, kasvaa myös riippumattomuusrikkomusten määrä (Falk et al. 1999, s. 397). Konsultointi kasvattaa taloudellista intressiä, ja mitä suurempi toimeksiantojen palkkioiden yhteissumma on, sitä suurempi on tilintarkastajan pelko molempien sekä tilintarkastus- että konsultointitoimeksiantojen menettämisestä.

3.2.4 Henkilöllinen ulottuvuus

Henkilöllisessä ulottuvuudessa on pohjimmiltaan kysymys tilintarkastajan ja tarkastuskohteen keskeisten henkilöiden välisestä suhteesta, joka saattaa vaikuttaa tilintarkastajan kykyyn arvioida tarkastuksen kohteena olevia asioita objektiivisesti. Lisäksi esimerkiksi tilintarkastajan kanssa samassa tilintarkastusyhteisössä työskentelevät henkilöt on huomioitava riippumattomuuden henkilöllisessä ulottuvuudessa. Läheiset sukulaisuussuhteet muodostavat jo tilintarkastuslain perusteella esteellisyyden toimia tilintarkastajana, mutta ystävyysuhteet ja julkiset vihamiessuhteet ovat vaikeammin määriteltävissä. Samoin palvelus- tai muu alisteinen suhde voidaan nähdä osaksi riippumattomuuden henkilöllistä ulottuvuutta. Kaikkiaan voidaan perusolettamana pitää sitä, että tilintarkastajan suhteen tarkastuskohteen keskeisiin henkilöihin tulisi olla mahdollisimman neutraali. (Sarja 1999, s. 131, 133; Saarikivi 1999, s. 253, 257)

Tilintarkastajan toimiminen samanaikaisesti yrityksessä myös konsulttina kyseenalaistaa riippumattomuuden henkilöllisen ulottuvuuden, sillä ainakin pitkään jatkuessaan konsulttitoimeksianto on omiaan luomaan läheisen suhteen tarkastaja-

konsultin ja tarkastuskohteen välille. Osaltaan tämä johtuu siitä, että neuvonantotoiminta perustuu erityiseen luottamukseen konsultin ja yritysjohton välillä (Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 138). Tällaiset läheiset sosiaaliset suhteet voivat synnyttää erilaisia intressi- tai lojaliteettiristiriitoja (Sarja 1999, s. 133).

Riippumattomuus saattaa vaarantua henkilöllisessä ulottuvuudessa myös, jos joku muu, vaikkapa samaan tilintarkastusyhteisöön kuuluva henkilö on suorittanut konsultointitehtäviä tarkastettavassa organisaatiossa. Konsultointi saattaa siis vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden, vaikka konsultointia olisi suorittanut joku muu kuin tilintarkastaja itse. (Mäntysaari 1998, s. 784) Onhan riippumattomuutta määritelmänsä mukaan arvioitava paitsi tosiasiallisesti, myös sen suhteen, miltä se ulkopuolisesta vaikuttaa. Näin ollen samaan tilintarkastusyhteisöön kuuluvan henkilön suorittamat neuvontapalvelut voivat uhata tilintarkastajan riippumattomuutta ulkopuolisten silmissä, vaikka tarkastaja tosiasiallisesti olisikin mieleltään riippumaton. Eihän ulkopuolinen voi koskaan tarkkaan tuntea tilintarkastusyhteisön sisäisiä tapahtumia ja vuorovaikutuksia (Sarja 1999, s. 149).

Konsultointi vaarantaa riippumattomuuden sen henkilöllisessä ulottuvuudessa siis juuri tilintarkastajan ja tarkastuksen kohteen keskeisten henkilöiden liian läheisten suhteiden vuoksi. Läheiset sosiaaliset suhteet voivat aiheuttaa erilaisia intressi- ja lojaliteettiristiriitoja, sillä tilintarkastajan pitäisi kyetä objektiivisesti arvioimaan tarkastuksen kohdetta ja erityisesti sen johtoa. Konsultoidessaan tilintarkastaja on vaarassa samastaa itsensä liaksi yritysjohtoon ja sitoutua sen päätöksentekoon. Samoin tarkastaja saattaa luottaa liikaa yrityksen johdon esittämiin näkemyksiin, ja laiminlyödä tarkastusevidenssin riittävän hankkimisen (Saarikivi 1999, s. 51; Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 138). Tällöin tarkastajalla ilmenee kriittisyyden puutetta suhteessa tarkastuksen kohteeseen.

Läheisyyden uhan voidaan perustellusti olettaa kasvattavan myös asian ajon uhkaa. Siinä tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu, jos hän ristiriitatilanteessa ryhtyy ajamaan tarkastuskohteen asiaa (Saarikivi 1999, s. 51). Tilintarkastajan läheisyys tarkastuksen kohteeseen voi olla sekä organisatorista että henkilöllistä, ja ne molemmat lisäävät myös asian ajon uhkaa. Organisatorisella läheisyydellä tarkoitetaan tilintarkastajan samastumista yrityksen johtoon, ja henkilöllisellä

läheisyydellä puolestaan viitataan liian läheisiin henkilösuhteisiin. Selvää on, että kaikenlainen läheisyys tilintarkastajan ja tarkastuksen kohteen välillä kasvattaa vaaraa siitä, että tarkastaja kokee ristiriitatilanteessa tarkastuksen kohteen asian omakseen, ja alkaa ajaa heidän etujaan (Quick & Warming-Rasmussen 2005, s. 138).

Eräs esimerkki riippumattomuuden vaarantumisesta asianajon uhan ja lojaliteettiristiriitojen vuoksi on keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan ratkaisu TILA 6/1997.

Lääkäriasema X Oy kanteli tilintarkastajansa KHT A:n toiminnasta. Lääkäriasema X Oy:ssä oli kiistoja enemmistö- ja vähemmistöosakkaiden kesken. Kiistat koskivat yhtiön toimintalinjoja ja osakasryhmien yhtiöstä saamia etuja. Kiistoja pyrittiin ratkaisemaan neuvotteluteitse sopimalla asioista ja siten, että jompikumpi osakasryhmä lunastaisi toisen ulos yhtiöstä. Lopulta vähemmistöosakkaisiin lukeutuvat lääkärit perustivat kilpailevan yrityksen. Lääkäriasema X Oy:n mukaan KHT A on osakasten välisissä kiistoissa edustanut vähemmistöosakkaita ja toiminut heidän konsulttinaan.

KHT A kiisti vastineessaan kantelijan moitteet ja katsoi, että kantelu johtuu tilintarkastustyön velvoitteista. Lääkäriaseman kantelulla on KHT A:n mielestä pyritty painostamaan KHT A:ta luopumaan Tili Oy:n laskujen perinnästä. Tätä osoittaa Z:n laatima sopimusehdotus, johon KHT A ei voinut suostua. Sittemmin KHT A on eronnut Lääkäriasema X Oy:n tilintarkastustehtävästä.

TILA tarkasti KHT A:n toiminnan ja totesi asiakirjaselvityksen osoittavan, että KHT A on osallistunut Lääkäriasema X Oy:n osakkaiden välisten erimielisyyksien selvittämiseen ja ratkaisuehdotuksen laatimiseen tavalla, joka on vaarantanut hänen asemansa yhtiön tilintarkastajana. KHT A:n toiminta ei ole ollut hyvän tilintarkastustavan vastaista, koska hänen osallistumisensa riippumattomuutta vaarantavaan toimintaan on tapahtunut lyhyen ajan sisällä ja hän on pian osakkaiden välisten erimielisyyksien kärjistyttyä itse havainnut, että hänen asemansa riippumattomana tilintarkastajana on vaarantunut ja eronnut tilintarkastajan tehtävästä tilintarkastuslain ja hyvän tilintarkastustavan edellyttämällä tavalla. KHT A:n toimintaa ei voida nopean reagoimisen vuoksi

pitää hyvän tilintarkastustavan vastaisena. Kantelu ei antanut aihetta toimenpiteisiin.

TILA:n ratkaisusta on hyvin nähtävillä, kuinka lojaliteettiristiriidat voivat vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden. Kyseisessä esimerkissä KHT A alkoi ajaa erään omistajaryhmän etuja toisia osakkaita vastaan, ja vain hänen oma nopea reagointinsa ja eroamisensa tilintarkastajan tehtävistä havaittuaan riippumattomuutensa vaarantuneen pelasti hänet jatkoseuraamuksilta. Tässä esimerkissä konsultointi ei ollut ongelman alkulähde, mutta tilanteen kehittyessä Lääkäriasema X Oy katsoi KHT A:n myös konsultoineen vähemmistöosakkaita, jolloin heidän epäilynsä tilintarkastajan riippumattomuuden vaarantumisesta kasvoi. Yrityksen sisäiset ristiriidat saivat tilintarkastajan ajamaan erään omistajaryhmän etuja, ja kun siihen vielä lisättiin konsultointi ja läheisyyden uhka, oli riippumattomuus vaarantunut. Hyvän tilintarkastustavan mukaisesti ainoa oikea ratkaisu tilintarkastajalle oli erota tehtävästään.

3.2.5 Ajallinen ulottuvuus

Riippumattomuuden ajallisella ulottuvuudella tarkoitetaan ennen kaikkea sitä, miten vaatimus riippumattomuudesta kohdistuu ajallisesti tilintarkastajan toimintaan. Toisin sanoen kyse on siitä, missä vaiheessa riippumattomuuden on toteuduttava. Itsestään selvää lienee, että ainakin toimiessaan tilintarkastajana tietyssä yrityksessä, eli tilintarkastustoimikautensa aikana, tarkastajan on oltava riippumaton tarkastuksen kohteesta. Toimikaudenaikainen riippumattomuus ei kuitenkaan aina riitä. Riippumattomuuden ajallinen ulottuvuus on huomioitava myös tilanteissa, joissa tarkastuskohteessa toimiva henkilö siirtyy sen tilintarkastajaksi. Tältä osin kuitenkin on selvää, ettei tarkastus saa koskaan koskea aikaa, jolloin tarkastaja oli tarkastuskohteen palveluksessa ja saattaisi näin päätyä tarkastamaan omaa työtään. (Saarikivi 1999, s. 343-344, 349)

Tilintarkastajan suorittaessa neuvonantopalveluita ajallinen ulottuvuus tulee merkittäväksi, mikäli tarkastaja myöhemmin ryhtyy konsultoimansa yrityksen tilintarkastajaksi. Konsultoidessaan tarkastajan on siis pystyttävä arvioimaan

toimintaansa myös ajallisesti, ja pohdittava, tuleeko kyseinen asiakas tai konsultointitehtävä tarkastuksen kohteeksi tulevaisuudessa. Kyse on osittain samasta ongelmasta, kuin jos joku muu tarkastuskohteessa työskentelevä henkilö siirtyy sen tilintarkastajaksi. Vaaranahan silloin on, että henkilö päätyy tarkastamaan omaa työtään. Samanlainen on tilanne konsultin siirtyessä tilintarkastajaksi. Vaikka tilintarkastaja ei saisi konsultoidessaan osallistua toimeksiantajayrityksen päätöksentekoon ja operatiiviseen johtamiseen, saattaa tarkastaja neuvonantotoiminnassaan tosiasiallisesti sitoutua valintaan tai osallistua päätöksentekoon, vaikkei hän muodollisesti ratkaisua tekisikään (Mäntysaari 1998, s. 783).

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta ottaa kantaa muun muassa riippumattomuuden ajalliseen ulottuvuuteen ratkaisussaan TILA 7/2001.

KHT A ja KHT B toimivat tilivuosien 1999 ja 2000 tilintarkastajina Asunto Oy W:ssä, jossa oli riitoja osakkeenomistajien kesken. KHT A oli aikaisemmin toiminut asunto-osaakeyhtiön hallituksenjäsenenä ja isännöitsijänä 1988-1995. --

TILA tutki asian sekä KHT A:n että KHT B:n osalta. TILA totesi, että vaikka KHT A oli toiminut aikaisemmin Asunto Oy W:n hallituksenjäsenenä ja isännöitsijänä (1988-1995), tämä ei kuitenkaan tehnyt häntä esteelliseksi toimimaan tilintarkastajana myöhemminä tilikausina (1996-2000). -- Kantelu ei antanut aihetta toimenpiteisiin.

Ratkaisussaan TILA toteaa, ettei ole mitään estettä sille, että tarkastuskohteessa työskennellyt henkilö siirtyy myöhemmin sen tilintarkastajaksi. Tarkastustyö ei tosin saa koskea tilikausia, joina tarkastaja on kohteessa työskennellyt. Vaikka kyseisessä esimerkissä KHT A ei ollut toiminut konsulttina tarkastuskohteessa, voidaan ratkaisua soveltaa myös neuvonantotoiminnan yhteydessä. Jos entinen hallituksenjäsen saa toimia myöhemmin tilintarkastajana osakeyhtiössä, toki näin voi tehdä myös konsultti, jonka ei pitäisi olla osallistunut lainkaan yhtiön operatiiviseen toimintaan. Tärkeimmäksi huomionarvoiseksi asiaksi jää, ettei tarkastustyö saa koskea niitä tilikausia, jolloin konsultti on yrityksessä työskennellyt.

Tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu siis ajallisessa ulottuvuudessa ensisijaisesti oman työn tarkastamisen uhan vuoksi. Onhan selvää, että tilintarkastaja konsultoidessaan vaikkapa yrityksen johtoa tai taloushallintoa saattaa myöhemmin tilintarkastajan ominaisuudessa päätyä tarkastamaan juuri konsultoimaansa hallintoa tai kirjanpitoa.

3.3 Varokeinoja riippumattomuuden turvaamiseksi

Seuraavassa on käsitelty varotoimia tilintarkastajan riippumattomuuden turvaamiseksi erityisesti tilanteissa, joissa tilintarkastaja toimii tarkastuskohteessaan samanaikaisesti myös konsulttina. Tästä syystä varokeinoja, joilla pyritään turvaamaan tilintarkastajan riippumattomuutta yleisesti, eikä vain konsultoinnin yhteydessä, ei ole juurikaan huomioitu.

Lainsäädännön kehittämisen lisäksi on riippumattomuuden turvaamiseksi konsultoinnin yhteydessä esitetty useita varokeinoja. Näitä ovat muun muassa muiden kuin tilintarkastustehtävien kieltäminen, karenssiaika, erilliset konsultointi- ja tilintarkastusosastot tilintarkastusyryksissä, toimeksiantajien tiedonantovelvollisuus tilintarkastajien neuvonantotoiminnasta tarkastuksen kohteessa, valvonnan tehostaminen sekä tilintarkastusyhteisöjen omien järjestelmien ja menettelytapojen kehittäminen (Lowe & Pany 1994, s. 6; Sarja 1999, s. 149, 217, 223; Saarikivi 1999, s. 361, 422-423; Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 719).

Selvimmän varokeinon tilintarkastajan riippumattomuuden säilyttämiseen tarjoaa muiden kuin tilintarkastustehtävien kieltäminen tilintarkastajilta (Sarja 1999, s. 217). Ongelmana tässä on kuitenkin jo aiemmin tilintarkastajalle sallitun konsultoinnin yhteydessä käsitelty lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluva neuvonanto. Samoin muiden kuin tilintarkastuspalveluiden tarjoamisen katsotaan yleensä lisäävän tarkastajien ammattitaitoa ja tilintarkastusalan houkuttelevuutta (Sarja 1999, s. 217). Toisaalta tilintarkastajien harjoittamaa konsultointia olisi mahdollista rajoittaa siten, että se olisi sallittua vain muille kuin tilintarkastusasiakkaille. Tämä vaihtoehto ainakin poistaisi uhkan tarkastettavaan toimintaan osallistumisesta. (Saarikivi 1999, s. 418)

Tämäkään ratkaisu ei silti pienentäisi ongelmaa lakisääteiseen tilintarkastukseen olennaisena osana kuuluvasta konsultoinnista.

Konsultoinnin sallimiseen ainoastaan muille kuin tilintarkastusasiakkaille liittyen erityisellä karenssiajalla suojattaisiin nimenomaan riippumattomuuden ajallista ulottuvuutta. Tämä koskisi tilanteita, joissa aikaisemmin yrityksessä konsulttina toiminut henkilö siirtyy myöhemmin sen tilintarkastajaksi. Karenssiaikana olisivat ne tilikaudet, jotka ovat tilintarkastuksen kohteena (Saarikivi 1999, s. 361). Toisin sanoen henkilö ei saisi olla suorittanut yrityksessä neuvonantotoimintaa niiden tilikausien aikana, jotka hänelle tilintarkastuksessa tulevat tarkastettaviksi.

Mikäli konsultointi kuitenkin sallittaisiin, helpotusta riippumattomuuden säilyttämiseen konsultoinnin yhteydessä antavat erilliset konsultointi- ja tilintarkastusosastot tilintarkastusyhteisöissä (Lowe & Pany 1994, s. 6; Sarja 1999, s. 149; Saarikivi 1999, s. 422). Tällainen organisatorinen eriyttäminen saman tilintarkastusyhteisön sisällä takaisi sen, ettei yksi ja sama henkilö voisi toimia yhtäaikaisesti sekä konsulttina että tilintarkastajana. Tämä ratkaisu on hyvä siksi, ettei se kieltäisi kokonaan neuvonantotoimintaa tilintarkastajilta. Ongelmalliseksi tilanteen kuitenkin tekee se, ettei erillisten osastojen ratkaisu toimisi kuin suurissa tilintarkastusyhteisöissä. Yksin toimivien tilintarkastajien toimintaan organisatorinen eriyttäminen ei tuo mitään muutosta. Myöskään ulkopuolisia tarkastelijoita erillisten osastojen ratkaisu ei välttämättä tyydyttäisi. Tilintarkastaja ja konsultti toimisivat yhä saman organisaation eli tilintarkastusyhteisön puitteissa, eikä ulkopuolinen voi tietää tilintarkastusyhteisön työskentelytavoista tai muista sisäisistä tekijöistä riittävästi varmistuakseen tilintarkastajan riippumattomuudesta. (Saarikivi 1999, s. 423)

Eräs vaihtoehto käsitellä tilintarkastajien konsultointiongelmia on sallia tilintarkastuskohteelle suoritettavat neuvonantopalvelut, mutta vastapainona edellyttää, että toimeksiantaja antaa tilintarkastajansa neuvonantotoimintaa koskevia tietoja tilinpäätöksessään. (Saarikivi 1999, s. 423) Tällainen tiedonantovelvollisuus tietysti tekisi tilintarkastajan konsultointitoimintaa läpinäkyvämmäksi ja hälventäisi ulkopuolisten epäilyjä riippumattomuuden vaarantumisesta. Se vaatii toimiakseen rinnalleen vielä tilintarkastajalta itseltään ammattitaitoa ja itsekuria pysyä poissa päätöksenteosta, jotta uhka oman työn tarkastamisesta väistyisi.

Tiedonantovelvollisuuskaan ei kuitenkaan poistaisi konsultoinnin aiheuttamaa uhkaa läheisyydestä, eikä näin turvaa riippumattomuuden henkilöllistä ulottuvuutta.

Valvonnan tehostamisella turvattaisiin tilintarkastajan riippumattomuutta paitsi yleisesti, myös neuvonantotoiminnan yhteydessä. KHT- ja HTM-tilintarkastajia valvovien valtion tilintarkastuslautakunnan (VALA), keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) ja kauppakamarin tilintarkastusvalionkunnan (TIVA) resursseja lisäämällä voitaisiin esimerkiksi saada lisää ennakkopäätöksiä tilintarkastajalle sallitun konsultoinnin alasta. Toimeksiantajan puolesta valvontaa lisäisi omistajien valitsema tilintarkastuskomitea, jonka tehtävänä olisi pitää silmällä tilintarkastajien toimintaa (Fearnley et al. 2005, s. 49). Eräs tehostuneen valvonnan muoto olisi tilanne, jossa tilintarkastustoimistot valvovat toisiaan. Eräissä Euroopan maissa, kuten Tanskassa ja Norjassa, tällainen vertaisvalvonta onkin käytössä (Buijink et al. 1996, s. 79). Samoin niin sanottu yhteistilintarkastus, jossa valitaan useampia tilintarkastajia, jotka samalla valvovat toistensa työtä samassa tarkastuskohteessa, tehostaisi tilintarkastajien riippumattomuuden valvontaa. Valvonnan tehostamisen suurimpana ongelmana on kuitenkin kustannusten kasvu. (Sarja 1999, s. 223-224)

Tilintarkastusyhteisöjen omien järjestelmien ja menettelytapojen kehittämiseen riippumattomuuden varmistamiseksi kuuluvat esimerkiksi riippumattomuutta korostava johtamistapa, erilaiset ohjeet ja menettelytavat sekä säännöllinen tiedottaminen. Riippumattomuutta konsultoinnin yhteydessä voisivat edistää vaikkapa dokumentoidut toimintaohjeet riippumattomuuden varmistamiseksi sekä uhkien ja intressien tunnistamiseksi, neuvot ja järjestelmät palkkioiden valvomiseksi, säännöllinen tiedottaminen tilintarkastusyhteisön toimintatavoista sekä kurinpitokäytäntö ohjeiden ja menettelytapojen noudattamisen edistämiseksi. (Tilintarkastusalan suositukset 2005, s. 719) Näin tilintarkastajilla on selkeät pelisäännöt, joiden mukaisesti toimia. Samalla ne luovat rajoja, joiden puitteissa konsultointia voi harjoittaa.

Kuitenkaan mikään näistä varokeinoista ei tuo yksiselitteistä ja lopullista ratkaisua riippumattomuusongelmaan. Lähinnä edellä esitetyt ratkaisut pyrkivät vain minimoimaan ongelmaa ja alentamaan uhat siedettävälle tasolle, eivät poistamaan

niitä kokonaan. Kaikista varotoimista huolimatta tilintarkastajalla itsellään on parhaat edellytykset oman esteellisyytensä ja riippumattomuutensa vaarantumisen havaitsemiseen. Onhan tarkastajalla itsellään lähtökohtaisesti parhaiten tiedossa kaikki arvioinnin kannalta oleelliset seikat. (Sarja 1999, s. 212) Hänelle on myös tilintarkastuslain nojalla jätetty oikeus erota tarkastustehtävästään tilanteen niin vaatiessa. Paljon on siis kiinni tilintarkastajan omasta harkinnasta ja mielenlujuudesta. Hyväksyessään konsultointitoimeksiantoja tilintarkastusasiakkailtaan, tarkastajan on käytettävä omaa harkintaansa pitääkseen suorittamansa konsultoinnin sallitun toiminnan rajoissa. Samoin on tarkastajan omasta ammattitaidosta ja -etiikasta kiinni, eroaako hän tehtävästään, mikäli havaitsee riippumattomuutensa vaarantuneen.

3.4 Yhteenveto

Tilintarkastajan riippumattomuuden on toteuduttava samanaikaisesti toiminnallisessa, organisatorisessa, taloudellisessa, henkilöllisessä ja ajallisessa ulottuvuudessa. Konsultointitoimeksiantojen yhteydessä tilintarkastajan riippumattomuutta uhkaavat erityisesti tilintarkastajan samastuminen yritysjohtoon, liian läheiset henkilösuhteet, kasvavat taloudelliset intressit sekä osallistuminen yrityksessä tapahtuvaan päätöksentekoon ja operatiiviseen johtamiseen.

Varokeinoja riippumattomuuden turvaamiseksi ovat esimerkiksi muiden kuin tilintarkastustehtävien kieltäminen, karenssiaika, erilliset konsultointi- ja tilintarkastusosastot tilintarkastusyhteisöissä, toimeksiantajien tiedonantovelvollisuus tilintarkastajien neuvonantotoiminnasta tarkastuskohteessa, valvonnan tehostaminen sekä tilintarkastusyhteisöjen omien menettelytapojen kehittäminen. Mikään näistä varokeinoista ei kuitenkaan tuo lopullista ratkaisua ongelmaan, ja riippumattomuuden turvaaminen jää siten voimakkaasti tilintarkastajien itsensä huoleksi.

4 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Lakisääteisessä tilintarkastuksessa tilintarkastaja antaa lausunnon yrityksen tilinpäätösinformaation oikeellisuudesta. Jotta tuolla lausunnolla olisi mitään todistusarvoa tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjälle, hänen on voitava luottaa siihen, että tilintarkastaja on antanut lausuntonsa itsenäisesti ja riippumatta tarkastuksen kohteesta. Riippumattomuus on siten tilintarkastuksen tärkeä perusedellytys ja kulmakivi.

Tilintarkastajan riippumattomuus voidaan määritellä objektiiviseksi ja itsenäiseksi mielentilaksi, jota leimaa ammatillinen skeptisyys, rehellisyys sekä vapaus muodostaa oma mielipide. Toisaalta riippumattomuus merkitsee myös kykyä vastustaa asiakkaiden painetta ja sellaisia tilanteita, jotka voisivat riippumattomuuden vaarantaa. Riippumattomuuden pitäisi toteutua paitsi tosiasiallisesti, myös ulkopuolisten tarkastelijoiden silmissä.

Vaatus tilintarkastajan riippumattomuudesta on Suomessa lakisääteistä. Lain mukaan tilintarkastajalla on oltava edellytykset riippumattoman tilintarkastuksen suorittamiseen, ja jos nämä edellytykset puuttuvat, tarkastajan on kieltäydyttävä tehtävästä. Laissa luetellaan tilanteita, joissa tarkastaja ainakin on esteellinen suorittamaan tilintarkastuksen. Tällainen tilanne on kyseessä esimerkiksi silloin, kun tarkastajalla on palvelussuhde tai muu alisteinen suhde tarkastuksen kohteeseen. Laki myös velvoittaa tarkastajaa noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa, jonka määrittelyssä ja kehittämisessä KHT-yhdistyksellä on Suomessa keskeinen asema. Myös hyvään tilintarkastustapaan kuuluu riippumattomuuden ja objektiivisuuden periaatteiden noudattaminen. Oma roolinsa tilintarkastajan riippumattomuuden sääntelyssä on myös markkinoilla, sillä tilintarkastajan maine riippumattomana ja objektiivisena tarkastajana takaa kysynnän hänen tuottamiinsa palveluille.

Tilintarkastajat ovat usein kokeneita ammattilaisia, joilla on laaja asiantuntemus yritysten talouteen liittyvistä asioista. Tästä syystä tarkastettavien intresseissä on käyttää tarkastajien ammattitaitoa myös erilaisiin konsultointitoimeksiintoihin. Tällaiset tilintarkastajien lakisääteisten tilintarkastusten lisäksi tarjoamat

neuvontapalvelut tilintarkastusasiakkaille saattavat kuitenkin perustellusti herättää epäilyjä tarkastajan riippumattomuuden vaarantumisesta. Konsultointipalveluiden totaalinen kieltäminen tilintarkastajilta ei kaikesta huolimatta ole mielekäästä, sillä myös lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluu olennaisena osana konsultointia. Samoin neuvonantopalveluiden tarjoamisen on katsottu lisäävän tarkastajan ymmärrystä asiakkaan liiketoiminnasta ja siihen liittyvistä riskeistä, sekä edistävän tilintarkastajien ammattitaitoa ja tilintarkastusalan yleistä houkuttelevuutta.

Tilintarkastajalle sallittua konsultointia on siis ainakin itse tilintarkastustehtävään kuuluva konsultointi. Samoin neuvonanto, joka ei ylitä olennaisuuskynnystä on sallittua. Konsultoinnin tulee kuitenkin aina olla puhtaasti neuvonantoa, eikä tilintarkastaja saa koskaan osallistua päätöksentekoon. Konsultointi ei siis saa varsinaisessa tilintarkastuksessa koskaan tulla tarkastuksen kohteeksi. Jos jokin näistä sallitun konsultoinnin rajoista ylittyy, tilintarkastajan riippumattomuus saattaa olla uhattuna.

Konsultointipalveluiden tarjoaminen uhkaa tilintarkastajan riippumattomuutta lähentämällä tarkastaja-konsulttia tarkastuksen kohteeseen. Silloin vaarana ovat tilintarkastajan samastuminen yritysjohtoon ja liian läheiset henkilösuhteet tarkastajan ja tarkastettavien välillä. Tämä saattaa aiheuttaa tarkastuksessa tarvittavan kriittisyyden puutetta ja liikaa luottamusta yritysjohtoon ratkaisuihin. Samoin läheisyyden uhan myötä myös asianajon uhka kasvaa, jos tarkastaja kokee tarkastuskohteen asian omakseen. Konsultointi myös kasvattaa sitä taloudellista intressiä, joka tilintarkastajalla on tarkastuksen kohteeseen. Taloudellisen intressin kasvun myötä hän on toimeksiantojen menettämisen pelossa alttiimpi painostukselle ja oman edun tavoittelulle. Lisäksi konsultointitoimeksiannot saattavat johtaa tilintarkastajan osallistumiseen yrityksessä tapahtuvaan päätöksentekoon ja operatiiviseen johtamiseen. Siten se myös aiheuttaa riippumattomuudelle oman työn tarkastamisen uhan.

Varokeinoina riippumattomuuden turvaamiseen konsultoinnin yhteydessä on tarjottu muun muassa muiden kuin tilintarkastustehtävien kieltämistä, karenssiaikaa, erillisiä konsultointi- ja tilintarkastusosastoja tilintarkastusyhteisöissä, toimeksiantajien tiedonantovelvollisuutta tilintarkastajien neuvonantotoiminnasta tarkastuksen

kohteessa, valvonnan tehostamista sekä tilintarkastusyhteisöjen omien menettelytapojen kehittämistä. Kuitenkaan mikään esitetyistä varokeinoista ei tuo yksiselitteistä ratkaisua ongelmaan, ja ne pyrkivät lähinnä minimoimaan riippumattomuuden uhat siedettävälle tasolle.

Konsultointi on uhka tilintarkastajan riippumattomuudelle. Siihen liittyy kuitenkin niin paljon kaikkien kannalta edullisia puolia, ettei sitä voida kieltää kokonaan. Ja vaikka konsultointi kiellettäisiin tarkastajilta kokonaan, jättäisi tilintarkastukseen kuuluva neuvonantotehtävä yhä paljon harmaita alueita riippumattomuuden ja konsultoinnin yhteensovittamisen ongelmaan. Sallitun ja kielletyn konsultointitoiminnan raja on hyvin häilyvä ja tapauskohtainen, ja riippumattomuuden pitäisi toteutua samanaikaisesti niin monessa ulottuvuudessa, että sallitulle tilintarkastajan neuvonantotoiminnalle on mahdotonta vetää selkeitä rajoja. Erilaisilla varokeinoillakin pystytään vain lähestymään ongelman ratkaisua, ei koskaan saavuttamaan sitä.

Tilintarkastajan riippumattomuuden ongelmaan oman mausteensa tuo riippumattomuuden määritelmän jakautuminen faktiseen ja ulkoiseen riippumattomuuteen. Tilintarkastajan tosiasiallinen riippumattomuus ei ole riittävää, vaan riippumattomuuden on toteuduttava myös ulkopuolisen tarkastelijan silmissä. Riippumattomuuden sääntely ja valvonta olisikin huomattavasti helpompaa, jos pelkkä tosiasiallinen itsenäisyys ja objektiivisuus olisivat kaikki, mitä tarvitaan. Edellytys riippumattomuuden toteutumisesta myös ulkopuolisten silmissä lisää käsitteen kerroksellisuutta ja tilanteita, joissa riippumattomuus on uhattuna. Tämä puolestaan asettaa uusia vaatimuksia paitsi riippumattomuuden sääntelylle ja valvonnalle, myös tilintarkastajien omalle toiminnalle.

Suorittaessaan myös muita kuin tilintarkastuspalveluita tarkastaja ottaa tietoisien riskien ja asettaa sekä tosiasiallisen että ulkoisen riippumattomuutensa uhatuksi. On kuitenkin myös tarkastajan omien intressien mukaista turvata riippumattomuus ja samalla oma maineensa päteväna tilintarkastajana. Siten hän jatkossakin takaa kysynnän palveluilleen. Asianmukaisesti toimiessaan tarkastajan on mahdollista säilyttää riippumattomuutensa, mutta hänen on konsulttitoimeksiantojen yhteydessä pohdittava, missä määrin tilintarkastaja voi olla mukana yrityksen päätöksentekoprosessissa osallistumatta itse ratkaisuvaihtoehdon valintaan tai

sitoutumatta itse yrityksen tavoitteisiin ja sen tekemiin päätöksiin. Samoin hänen on varmistuttava siitä, ettei konsultointipalkkio muodostu riippumattomuutta uhkaavaksi tekijäksi, ja ettei konsultoitava asia tule tarkastuksen kohteeksi myöhemmin. Konsultoivan tilintarkastajan on pidettävä välinsä toimeksiantajaan sekä organisatorisesti että henkilökohtaisesti neutraaleina, ja samalla varmistuttava, ettei samasta itseään yritysjohtoon tai alistu sen painostukseen.

Koska riippumattomuuden säilyttäminen jää näin voimakkaasti tilintarkastajien omille harteille, riippumattomuuden sääntelyssä ja valvonnassa kannattaisi kiinnittää erityistä huomioita tekijöihin, jotka entisestään kannustavat tilintarkastajia oman riippumattomuutensa turvaamiseen. Yksi tällainen tilintarkastajien omia intressejä lisäävä keino voisi olla vaikkapa tiukempi kurinpitomenettely.

Vaikka konsultointi on uhka tilintarkastajan riippumattomuudelle, sitä ei ole mielekästä kieltää kokonaan. Sille ei myöskään voida asettaa yksiselitteisiä rajoja tai antaa yleispäteviä ohjeita, joiden puitteissa toimia neuvonantopalveluiden yhteydessä. Siksi riippumattomuuden suhteen joudutaan tyytymään huonoon kompromissiin yleisentason normien, ulkopuolisten riippumattomuudesta saaman vaikutelman sekä tilintarkastajan oman ammattitaidon ja mielenlujuuden välillä. Riippumattomuuden tärkeimmäksi takeeksi neuvonantotoiminnan yhteydessä jää siten tilintarkastajan oma arviointikyky ja rehellisyys.

LÄHTEET

Kirjallisuus ja artikkelit

Aho, T. & Vänskä, H. 1996. *Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa*. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki.

Asare, S., Cohen, J. & Trompeter, G. 2005. The Effect on non-audit services on client risk, acceptance and staffing decisions. *Journal of Accounting and Public Policy*. vol. 24, s. 489-520.

Barbateli, E. 1986. The Appearance of Conflict when CPA Firms Offer Consulting Services. *Management Accounting*. vol. 68, nro. 3, s. 28-31.

Bartlett, R. W.A. 1993. Scale of Perceived Independence: New Evidence on an Old Concept. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*. vol. 6, nro. 2, s. 52-67.

Boynton, W. C., Johnson, R. N. & Kell, W. G. 2001. *Modern Auditing*. Seventh Edition. John Wiley & Sons, Inc. New York.

Buijink, W., Maijor, S., Meuwissen, R. & van Witteloostuijn, A. 1996. *The Role, Position and Liability of the Statutory Auditor within the European Union*. European Commission. Luxembourg.

Dunn, J. 1996. *Auditing, Theory and Practice*. 2. edition. Prentice Hall. London.

Falk, H., Lynn, B., Mestelman, S. & Shehata, M. 1999. Auditor Independence, Self-interested Behavior and Ethics: Some Experimental Evidence. *Journal of Accounting and Public Policy*. vol. 18, s. 395-428.

Fama, E. F. & Jensen M.C. 1983. Separation of Ownership and Control. *Journal of Law and Economics*. vol. 26, nro. 2, s. 301-325.

Fant, J-E. 1994. *Revisorns roll: en komparativ studie av revisorer, företagsledares och aktieägares attityder till extern revision i Finland och Sverige*. Svenska handelshögskolan. Helsingfors.

Fearnley, S., Beattie, V.A. & Brandt, R. 2005. Auditor Independence and Audit Risk: A Reconceptualization. *Journal of International Accounting Research*. vol. 4, nro. 1, s. 39-71.

Francis, J. R. 2004. What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*. vol. 36, s. 345-368.

Gul, F.A. & Yap, T.H. 1984. The Effects of Combined Audit and Management Services on Public Perception of Auditor Independence in Developing Countries: The Malaysian Case. *The International Journal of Accounting*. vol. 20, nro. 1, s. 95-107.

Haglund, E. 1986. Tilintarkastajan tehtäväkenttä – kehitystrendejä. Oy Widenius, Sederholm & Someri Ab (toim.) *Tilintarkastus ja hyvä kirjanpitolapa*. Oy Widenius, Sederholm & Someri Ab. s. 7-23.

Jeppesen, K.K. 1998. Reinventing auditing, redefining consulting and independence. *The European Accounting Review*. vol. 7, nro. 3, s. 517-539.

Kyrö, P. 1992. *Liikkeenjohdon konsultoinnin identiteetti*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja, B-128. Helsinki.

Lee, T. 1991. *Company Auditing*. 3. edition. Chapman & Hall. London.

Lowe, J.D. & Pany, K. 1994. Auditor Independence: The Performance of Consulting Engagements with Audit Clients. *Journal of Applied Business Research*. vol. 10, nro. 1, s. 6-13.

Lowe, J.D & Pany, K. 1995. CPA Performance of Consulting Engagements with Audit Clients: Effects on Financial Statements Users' Perceptions and Decisions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. vol.14, nro. 2, s. 35-53.

Lukka, K. 1986. Taloustieteen metodologiset suuntaukset: Liiketaloustieteen ja kansantaloustieteen vertailu. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*. vuosikerta 35, nro. 2, s. 133-149.

Lukka, K. 1991. Laskentatoimen tutkimuksen epistemologiset perusteet. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*. vuosikerta 40, nro. 2, s. 161-186.

Mäntysaari, P. 1998. Tilintarkastajan riippumattomuus ja konsultointi. *Defensor legis*. vuosikerta 79, nro. 5, s. 760-788.

Neilimo, K. & Näsi, J. 1987. *Nomoteettinen tutkimusote ja suomalainen yrityksen taloustiede, tutkimus positivismin soveltamisesta*. Tampereen yliopisto. Tampere.

Palomäki, J. 2001. Riippumattomuus tilintarkastajan muussa toiminnassa. *Tilintarkastus-Revision*. vuosikerta 45, nro. 4, s. 43-48.

Quick, R. & Warming-Rasmussen B. 2005. The Impact of MAS on Perceived Auditor Independence – Some Evidence from Denmark. *Accounting Forum*. vol. 29, s. 137-168

Riistama, V. 1994. *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. Weilin+Göös. Espoo.

Saarikivi, M. 1999. *Tilintarkastajan riippumattomuus*. Väitöskirja, A-155. Helsingin kauppakorkeakoulu. Helsinki

Sarja, M. 1999. *Tilintarkastajan riippumattomuus*. Oy Edita Ab. Helsinki

Satopää, R. 1999. Tilintarkastajan etiikka – mikä se on ja onko sitä? *Tilisanomat*. vuosikerta 20, nro. 2, s. 40-44.

Internet-lähteet

International Federation of Accountants (IFAC). 2006. *Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements*. [verkkodokumentti]. viitattu 23.10.2006. saatavilla http://www.ifac.org/Members/Downloads/2006_IAASB_Handbook.pdf

Muut

Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi. HE 194/2006 vp.

Suomen kielen perussanakirja toinen osa L-R. 1992. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. VAPK-kustannus. Helsinki

Tilintarkastusalan suositukset. 2005. KHT-Media Oy. Helsinki.

Tilintarkastuslakityöryhmän raportti. 2003. Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 12/2003. Edita Publishing Oy. Helsinki.